

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

Педагогічний факультет
Кафедра спеціальної освіти

**ОПАНУВАННЯ УЧНЯМИ СПЕЦІАЛЬНОЇ ШКОЛИ
КАРТОГРАФІЧНИМИ НАВИЧКАМИ НА УРОКАХ ГЕОГРАФІЇ**

Кваліфікаційна робота (проект)

На здобуття ступеня вищої освіти «бакалавр»

Виконала: здобувач першого
(бакалаврського) рівня вищої освіти
481 групи
Спеціальності 016 Спеціальна освіта
Освітньо-професійної (наукової)
програми Спеціальна освіта
Пасічна Тетяна Анатоліївна
Керівник: к.психол.н., доцентка
Ляшко В.В.
Рецензент: к. психол.н., вчитель-
дефектолог НВК №48 Шевцова Я.В.

Херсон – 2021

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. Проблема спеціальної географічної освіти в сучасній освітній системі України	6
1.1. Особливості організації діяльності вчителя і учнів при навчанні географії у спеціальній школі.....	7
1.2. Особливості засвоєння матеріалу учнями з інтелектуальними порушеннями на уроках географії.....	13
1.3. Формування географічних компетенцій у школярів спеціальної школи.....	21
1.4. Робота з картою як напрямок формування географічних навичок учнів спеціальної школи.....	23
РОЗДІЛ 2. Експериментальне дослідження стану сформованості навичок роботи з географічною картою у спеціальній школі	29
2.1. Обґрунтування методики дослідження. Методика дослідження.....	29
2.2. Результати дослідження та їх аналіз.....	36
2.3. Методика роботи з географічною картою у спеціальній школі.....	40
ВИСНОВКИ	46
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	48
ДОДАТКИ	53
Додаток А. Кодекс академічної доброчесності.....	53

ВСТУП

Актуальність теми. Серед проблем, пов'язаних з підвищенням якості географічної освіти, пильну увагу дослідників в останні роки привертає питання про вміння вчителя організувати навчальну діяльність учнів з інтелектуальними порушеннями щодо практичного застосування наявних у них теоретичних знань і самостійного отримання з різних джерел нових знань, необхідних їм для вирішення поставлених навчальних завдань.

Якщо раніше пріоритетною метою освіти була передача всієї суми знань, яку виробило людство, то в нових умовах відбувається різка переорієнтація оцінки результатів освіти з понять «підготовленість», «освіченість», «загальна культура», «вихованість», на поняття «компетенція», «компетентність» навчаються. У стандартах висуваються вимоги до результатам навчання, які конкретизовані до рівня навчальних дій, які опановують учні в процесі освоєння географічного змісту [16].

Успішне засвоєння будь-якого предмета, в тому числі і географії, учнями з інтелектуальними порушеннями залежить від того, наскільки вміло використовуються знання, набуті дітьми на предметних уроках, уроках розвитку мовлення в початкових класах, а також знання, накопичені при переході з класу в клас [28].

Проблемі навчання та засвоєння географічних знань школярами присвятили свої роботи М.М.Баранський, І.І.Барінова, А.Є.Бібік, Н.П.Викулова, Т.П.Герасимова, Й.Р.Гілецький, А.В.Даринський, С.Г.Коберник, Р.Р.Коваленко, В.О.Коринська, Л.М.Панчешникова, М.А.Откаленко, О.Я.Скуратович, Є.Й.Шипович, В.А.Щеньов та інші.

У спеціальній методичній літературі дослідженню даної проблемі присвячені роботи В.М.Вовк, Т.М.Головіна, В.А.Грузинська, Ю.К.Зубрилін, В.О.Липа, О.І.Липецька, Л.К.Одинченко, Т.І.Пороцька, Є.Ф.Сегалевич, В.М.Синьов та ін.

Активізація пізнавальної діяльності дитини, розвиток її уяви, відтворення в потрібний момент раніше сприйнятих об'єктів і явищ, в чому, власне й полягає основне завдання психолого-педагогічної корекції на уроках географії, є складовою соціальної компетентності дітей з порушеннями інтелекту та однією з важливих умов успішної адаптації таких дітей у суспільстві.

Мета дослідження - вивчення особливостей опанування картографічними навичками учнями з інтелектуальними порушеннями як умови формування їх життєвих компетентностей.

Для досягнення мети і розкриття теми кваліфікаційного проекту поставлені такі *завдання*:

- визначити особливості організації спеціальної географічної освіти;
- встановити особливості взаємодії вчителя і учнів при формуванні географічних компетенцій у спеціальній школі;
- дослідити стан сформованості навичок роботи з географічною картою в учнів спеціальної школи.

Об'єктом дослідження є процес географічної освіти в сучасній спеціальній освітній системі України.

Предметом дослідження виступають особливості опанування навичок роботи з географічною картою учнями з інтелектуальними порушеннями.

Методи дослідження. Для розв'язання усіх поставлених завдань використовувався теоретичний аналіз загальної та спеціальної психолого-педагогічної, навчально-методичної літератури, шкільної документації, спостереження, бесіда, анкетування, констатуючий експеримент.

Практичне значення одержаних результатів. Результати дослідження, можуть бути використані вчителями, в процесі навчання у спеціальній школі, методистами спеціальних шкіл, викладачами та студентами закладів вищої освіти.

Структура роботи. Робота викладена на 47 сторінках друкованого тексту, і складається зі вступу, 2-х розділів, висновків, списку використаної літератури (52 джерела).

РОЗДІЛ 1

ПРОБЛЕМА СПЕЦІАЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЧНОЇ ОСВІТИ В СУЧАСНІЙ ОСВІТНІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ

За час реалізації Національної доктрини розвитку освіти розроблено нові державні закони, внесені зміни до чинного законодавства стосовно різних ланок національної системи освіти. Зокрема Закони України, якими регулюється діяльність в освіті: «Про освіту», «Про загальну середню освіту», «Про інноваційну діяльність» та ін.

На сучасному етапі розвитку науки і техніки все гостріше постають питання вдосконалення системи навчання та виховання дітей з порушеннями інтелекту.

Специфічні особливості мислення і пізнавальної діяльності дітей з порушеннями інтелекту досліджувалися вітчизняними і зарубіжними психологами і педагогами Л.С. Виготським, О.М. Граборова, Г.М. Дульнева, І.Г. Єременко, Х.С. Замінімо, Л.В. Занкова, Н.Г. Морозової, В.Г. Петрової, Б.І. Пінським, І.М. Соловйовим, Н.М. Стадненко, Ж.І. Шиф, Е. Бедор, Р. Мандра, Р. Заззо, О'Коннор і ін. В цих дослідженнях відзначається своєрідність пізнавальної діяльності учнів спеціальних шкіл, ведеться цілеспрямований пошук позитивних можливостей і корекційних засобів їх навчання.

Обов'язковим початковим компонентом навчання є сприйняття оточуючих об'єктів і явищ, тобто, будь-яке вивчення починаються, як правило, з формування у учнів предметно просторового образу того чи іншого об'єкта або явища. Від міцності і адекватності цих чуттєвих образів - уявлень - багато в чому залежить правильність понять, умовиводів, висновків учнів з порушеннями інтелекту [33, 43].

Уявлення дітей з порушеннями інтелекту характеризуються специфічними особливостями, і різко відрізняються від уявлень їх однолітків з нормою (А.І. Лапкина, М.М. Нудельман, І.М. Соловйов і ін.).

Дефектологи, які вивчали уявлення учнів спеціальної школи, констатували бідність, недостатню диференційованість, в ряді випадків неадекватність подання реальної дійсності, їх швидке забування і зміни, що веде до спотворення, уподібнення (Т.Н. Головіна, Є.І. Липецька, Л.І. Лапкина, М.М. Нудельман, П.Н. Синьов, І.М. Соловйов і ін.).

1.1. Особливості організації діяльності вчителя і учнів при навчанні географії у спеціальній школі

Методика навчання географії - це приватна, предметна дидактика. Загальна дидактика досліджує зміст освіти, процес навчання, виховання, розвитку в цілому, встановлює закономірності процесу навчання, визначає цілі, принципи відбору змісту навчання. Дидактика не стосується особливостей навчання, виховання і розвитку школярів в процесі вивчення конкретних навчальних предметів. вивчення окремих предметів має свої особливості: одні служать для отримання теоретичних знань, інші - для вироблення умінь, навичок і т. д. [17, 35].

Тому особливості прояву загальних закономірностей навчання і виховання в процесі викладання окремих шкільних предметів розглядають методики навчання, або приватні дидактики, в тому числі методика навчання географії.

Навчання будь-якого предмета неможливо без урахування вікових особливостей учнів, їх фізіологічного, психологічного розвитку. Вивчається, повинен бути під силу школяреві, викликати певний інтерес. Тому велике значення для розвитку методики викладання географії має психологія. Дані педагогічної та вікової психології про психофізіологічні особливості учнів різного віку враховуються при відборі змісту і виборі форм і методів навчання географії [36, 49].

Психологія забезпечує методику даними про особливості пам'яті, мислення учнів різного віку, про відмінності в сприйнятті теоретичного і фактичного матеріалу. Особлива роль педагогічної психології належить при розробці мотивів навчання, пізнавальних інтересів стосовно шкільної географії.

Географія дає не тільки географічні знання, а й знання з інших галузей наук, основи яких не вивчаються в школі. Шкільна географія забезпечує економічну підготовку учнів, школярі отримують цілісне уявлення про господарство, його галузях, формах організації, природних ресурсах, світовому господарстві [1, 5, 31 та ін.].

Природні ресурси і умови в шкільній географії розглядаються з точки зору можливості їх використання в господарстві. Велика значимість шкільної географії в екологічній освіті. Через всі курси географії проходить ідея раціонального природокористування і охорони природи. У багатьох темах розглядаються екологічні питання як на глобальному, так і регіональному та локальному рівнях. У змісті шкільної географії є знання з геології, демографії, соціології [5].

Географія єдина, як навчальний предмет забезпечує школярів спеціальної школи *картографічними знаннями*. Завдання, які вирішуються тільки на уроках географії, це навчити учнів знати карту, розуміти її, читати. Вміння використовувати карту на уроці і при виконанні домашніх завдань рівнозначно умінням писати і читати [3, 32].

Завдання вчителя - навчити учня користуватися цим джерелом картографічних знань. Географія дає школярам не тільки знання, але й сприяє виробленню картографічних умінь і навичок.

Процес навчання - сукупність послідовних взаємопов'язаних дій вчителя і учнів, спрямованих на засвоєння системи знань, умінь, рішення задач виховання і розвитку. Процес навчання передбачає педагогічну діяльність вчителя і пізнавальну діяльність учня. Пізнавальна діяльність учнів - засвоєння ними географічних знань і умінь, розвиток їх розумових

здібностей, пізнавальних інтересів. Одночасно здійснюється формування наукового світогляду школярів, їх моральних якостей. Все це забезпечується організацією і спрямованою діяльністю вчителя. Учні в процесі навчання проходять шлях від сприйняття до абстрактного мислення і від нього до практики [21].

При організації процесу навчання у спеціальній школі вчитель повинен керуватися нормативними положеннями, які називаються дидактичними принципами. До числа провідних дидактичних принципів відносяться наступні [15, 46].

1. Принцип виховання і всебічного розвитку особистості школяра. Завдання навчання - дати не тільки міцні знання, а й сприяти всебічному розвитку особистості, вихованню моральних якостей школяра.

2. Принцип науковості і посильної труднощі. Цей принцип вимагає, щоб навчальний матеріал викладався з наукових позицій, щоб було наукове пояснення фактів, понять, причинно-наслідкових зв'язків, закономірностей. З іншого боку, навчальний матеріал повинен бути посильним для сприйняття і осмислення, відповідати віковим особливостям дітей, їх підготовці та рівнем розвитку.

3. Принцип свідомості і творчої активності, учнів при керівній ролі вчителя. Учитель так повинен організувати процес навчання, щоб учні були активними учасниками процесу, працювали з різними джерелами знань, щоб формовані знання були добре засвоєні і учні розуміли головне в навчальному матеріалі.

4. Принцип зв'язку навчання з реальним життям, практикою. Цій меті служить використання краєзнавчих матеріалів, матеріалів періодичної преси, життєвого досвіду учнів. Потрібно показати практичну значимість отриманих знань, можливість їх використання на практиці. Навчання не повинно бути відірване від реального життя.

5. Принцип колективного характеру навчання та врахування індивідуальних особливостей учнів. В школі класно-урочна система

навчання. Навчання ведеться з певним складом класу відповідно до розкладу. Воно має колективний характер. При цьому потрібно враховувати індивідуальні особливості учнів при викладі нового матеріалу, перевірки знань, виконання практичних і самостійних робіт.

6. Принцип наочності і розвиток теоретичного мислення. Навчання повинно бути наочним. Наочність забезпечує міцність, свідомість, глибину знань, дає можливість сформулювати правильні наукові уявлення та поняття. Разом з тим навчання має сприяти розумовому розвитку школярів.

7. Принцип систематичності. Необхідно планомірне, послідовне, регулярне навчання. Нові знання формуються на основі попередніх і отримують розвиток від курсу до курсу шкільної географії.

8. Принцип позитивного емоційного фону навчання. Навчання повинне приносити задоволення школярам, викликати у них позитивні емоції, інтерес до географії як навчального предмета. Тому вчитель прагне активізувати навчальний процес, залучати до нього весь клас, заохочувати учнів.

9. Принцип оптимізації навчального процесу. Кожен урок відповідно до дидактичними цілями ретельно продумується від початку до кінця, чітко організовується.

При підготовці до уроку вчитель визначає необхідні дидактичні матеріали, методи і засоби навчання, а під час уроку раціонально організовує навчально-пізнавальну діяльність школяра. Ефективність уроку визначається по його кінцевим результатам. Якщо учитель домогся поставлених цілей, урок продуктивний, учні оволоділи новими знаннями або вміннями, отримали подальший розвиток і придбали певні моральні якості [15].

Зазначені дидактичні принципи використовуються для найбільш ефективної організації та здійснення навчально-виховного процесу.

Специфічним є *краєзнавчий принцип* викладання географії. Він означає вивчення школярами природи населення, господарства своєї місцевості, краю і використання краєзнавчих знань для систематичного вивчення географії як навчального предмета [14, 39].

Шкільне географічне краєзнавство має велике освітнє і виховне значення для школярів з порушеннями інтелекту. Воно допомагає здійснювати зв'язок навчання з життям, формувати емпіричні та теоретичні знання шляхом вивчення місцевих географічних об'єктів.

Заняття краєзнавством сприяє виробленню практичних умінь і навичок, розвиває спостережливість, знайомить з методами наукового пізнання, дає можливість здійснювати на практиці такі дидактичні принципи, як від близького до далекого, від знайомого до незнайомого, реалізувати на практиці наочність навчання, так як реальна дійсність - вищий ступінь наочності.

Заняття краєзнавством створюють умови для розумного відпочинку дітей, сприяють вихованню патріотизму. При вивченні географії свого краю учні знайомляться з трудовою діяльністю, життям населення, з різноманітними професіями, що дає можливість здійснювати профорієнтаційну роботу [38].

Компонентами процесу навчання є зміст, засоби навчання, вчитель і учень. В результаті взаємодії цих компонентів і здійснюється процес навчання, отримання нових знань, виховання і розвиток.

Ефективність процесу навчання знаходиться в прямій залежності від взаємодії таких його компонентів, як учитель і учні.

Функція вчителя - організувати навчально-виховну роботу, активізувати діяльність учнів, здійснювати контроль за ходом навчання. Учитель планує навчальну роботу з урахуванням вимог програми, відбирає навчальний матеріал, структурує його, виділяє основний і допоміжний, визначає методи, засоби, прийоми навчання, реалізує міжпредметні зв'язки. У навчанні географії важливу роль відіграє

здатність вчителя чітко, логічно пояснити досліджуване явище, розкрити причинно-наслідкові зв'язки і залежності, образно і емоційно викладати матеріал, що містить географічні факти і опису [38, 40].

Практично-дослідна діяльність є важливою для процесу географічного пізнання, створює умови для рефлексивного розвитку особистості. Основною методичною ідеєю у діяльнісному підході є бачення учня як дослідника, здобувача. Учень спеціальної школи діє як суб'єкт предметної діяльності. Для успішного сприйняття й використання наукового знання необхідно оволодіти основами наукової діяльності, тобто стати суб'єктом рефлексивної діяльності [45].

Під діяльнісним розвитком учнів у процесі навчання географії в спеціальній школі розуміють [33]:

- 1) набуття учнями досвіду практично-дослідної діяльності, формування свідомого керівника особистого розвитку;
- 2) розвиток емоційно-ціннісного ставлення до географічного пізнання;
- 3) формування в учнів з порушеннями інтелекту здатностей до самоосвіти, прогностичного мислення, а на його основі – предметних компетенцій, важливих у буденному житті.

Важливе значення має знання учителем географії свого краю. Це дає можливість постійно пов'язувати навчальний матеріал з реальною дійсністю, життям. Учитель зобов'язаний вивчати індивідуальні особливості дітей, рівень їх підготовки. Від учня як компонента процесу навчання залежить підхід вчителя до організації процесу навчання, відбір засобів, методів, прийомів. Учень повинен бути активним учасником навчально-виховного процесу [44].

Отже, навчання географії у спеціальних загальноосвітніх навчальних закладах дає змогу створити підґрунтя для розуміння природничо-географічних і соціально-економічних процесів школярами з

порушеннями інтелекту, усвідомити механізми глобалізації та національної ідентифікації, формує географічну культуру учнів.

Одним із завдань учителя географії є допомогти учню з інтелектуальними порушеннями визначитись у сфері своїх пізнавальних і життєвих інтересів стосовно довкілля, формуванні ними особистих пріоритетів, адекватних загальнолюдським і суспільно важливим цінностям [44].

1.2. Особливості засвоєння матеріалу учнями з інтелектуальними порушеннями на уроках географії

На сучасному етапі розвитку освіти України відбувається становлення нової системи освіти, орієнтованої на реалізацію нових педагогічних, психологічних і методологічних підходів і технологій.

Дослідники Петрова В.Г. і Белякова І.В. в своїх дослідженнях підкреслювали: «Основною метою навчання і виховання дітей з порушенням інтелектуального розвитку у спеціальній школі є становлення всебічно розвиненої гармонійної особистості учня, здатної не тільки ефективно засвоювати необхідні знання, вміння та навички впродовж навчання, а й ефективно застосовувати їх в подальшому житті. Важливе місце в досягненні мети соціалізації учня з інтелектуальними порушеннями грають уроки географії»[23].

Крім основних завдань викладання географії, таких як ознайомлення з природними умовами, корисними копалинами, життям та господарською діяльністю населення різних країн, ці уроки на думку Фінарова Д.П. характеризуються практичною спрямованістю, пов'язаною з підготовкою учнів з порушеннями інтелекту до життя і праці в навколишньому суспільстві [30].

Невизначеність чи відсутність орієнтирів в навчанні дітей з особливими освітніми потребами, введення в корекційну педагогіку

нових, незрозумілих для більшості педагогів понять (компетентісний підхід, інклюзивна освіта) ускладнює розробку відповідних навчальних планів, програм і підручників, обґрунтування комплексу навчальної і позакласної діяльності як єдиної психолого-педагогічної системи, в яку входить цілісна численність взаємодіючих між собою елементів, спрямованих на корекцію розвитку аномальної дитини [46].

Основним напрямком у формуванні такої системи повинно бути забезпечення раціонального співвідношення цілей, змісту і методів корекційного навчання в загальному навчально-виховному процесі.

Системний характер освіти як суспільної діяльності, що здійснюється в навчальному процесі, обумовлюється не тільки сукупністю діючих факторів, але і їхньою якістю. Складний характер структури аномальної особистості як один із основних факторів вимагає і відповідної своєрідності в якісній взаємодії об'єктивних і суб'єктивних факторів для забезпечення якісного корекційного впливу на її розвиток [40].

Знання про природу і навколишній світ, які опановують учні спеціальної школи, у порівнянні з знаннями учнів інших типів шкіл обмежені за обсягом матеріалу, спрощені за структурою і змістом пропонованої інформації, глибиною розкриття причинно-наслідкових зв'язків. Школярі з порушеннями інтелекту не вивчають такі важливі і необхідні для розуміння матеріального світу предмети, як фізика і хімія, хоча дослідження показали можливість засвоєння учнями з інтелектуальними порушеннями елементів фізики [40].

Природничо-наукові знання в учнів спеціальної школи в основному формуються на матеріалі таких предметів, як природознавство і географія. Кожен з предметів природничого блоку має свою оригінальну методiku, спеціальні методи і прийоми навчання, що враховують як зміст предмета, так і можливості школярів з порушеннями інтелекту.

Предмети природничого блоку ставлять собі за мету [37]:

- повідомити школярам елементарні відомості про реальні предмети, об'єкти та явища живої і неживої природи;
- доступно пояснити зв'язку між окремими природними явищами, показати їх причини, продемонструвати взаємозалежності і взаємозв'язку між людиною і природою;
- сформувані діалектико-матеріалістичні погляди на природу і взаємодію природи і суспільства, збагатити особистий досвід учнів в результаті проведення систематичних спостережень за природою і природними явищами;
- озброїти учнів необхідними практичними навичками і вміннями, які можливо в подальшому використовувати в реальному житті [37].

Викладання предметів природничого циклу має бути спрямоване не тільки на формування природничо-наукових знань, а й на корекцію вад розумового і психічного розвитку. При знайомстві з живою і неживою природою, природними явищами необхідно розвивати в учнів спостережливість, увагу, пам'ять [49].

Школярі повинні навчитися виробляти порівняння різних об'єктів, виділяти подібності та відмінності, встановлювати спочатку за допомогою вчителя, а потім і самостійно прості причинно-наслідкові залежності.

У процесі систематичного вивчення предметів цього блоку, за даними дослідників, зустрічаються такі характерні труднощі [20]:

- школярі не можуть виділяти і диференціювати суттєві ознаки, узагальнювати і систематизувати,
- розмежовувати несуттєві і змінюються ознаки, виділення яких дає можливість підкреслити своєрідність предмета або об'єкта;
- вони невірно запам'ятовують і відтворюють назви природних об'єктів або предметів, самостійно придумують назви;

- невірні співвідносять назву об'єкта (предмета) і його образ;
- неправильно відносять конкретний предмет (об'єкт) до того чи іншого поняття;
- при формуванні природознавчих понять учні краще відтворюють окремі ознаки і зв'язку, що відображають зовнішній вигляд об'єкта або явища;
- в ряді випадків школярі при відповіді намагаються реалізувати знання, які не мають прямого відношення до поставленого питання.

Надаючи широкі можливості для інтелектуального, психічного і емоційного зростання дитини, процес засвоєння географічного матеріалу висуває високі вимоги і до самих учням. Так, без достатнього рівня розвитку пізнавальної діяльності, дитина не зможе повноцінно і правильно сприйняти, і усвідомити поданий вчителем матеріал, утримати його в пам'яті і використовувати в потрібному напрямі.

Особливостями уроків географії є те, що на них діти часто отримують інформацію досить далеку від їх життєвого досвіду, що обумовлює ті високі вимоги до рівня розвитку уяви, які вони пред'являють учням [25].

Ж.І. Шиф відзначала, що уява учнів з порушенням інтелектуального розвитку має специфічні особливості, які пов'язані з недорозвиненням їх пізнавальної діяльності [27].

Психолог С.Л. Рубінштейн писав: «уява зароджується в ранньому дитинстві і розвивається протягом усього життя людини. У дітей з порушеннями інтелекту цей процес самостійно практично не формується і не розвивається, а з'являється лише під час кропіткої корекційно-розвиваючої роботи, яку слід починати якомога раніше і систематично проводити у всіх видах діяльності, а в школі - під час вивчення всіх предметів» [26].

Висвітлюючи різні аспекти методики викладання географії в спеціальній школі, автори В. Н. Синьов, С.Х. Меретукова, Т. І. Пороцкая та ін. вказували на взаємозв'язок процесу уяви з ефективним сприйняттям, засвоєнням і застосуванням географічних знань, умінь і навичок [22, 24, 27].

Викладання географічного матеріалу в спеціальній школі починається з 6-го класу і включає в себе такі основні види робіт:

- робота з наочністю;
- практичні роботи;
- робота зі словесним матеріалом [1].

Велика частина тем з географії викладається із застосуванням наочності. Особливе значення використання наочності набуває в спеціальній школі. Це пов'язано з тим, що діти з особливими потребами мають дуже обмежене коло знань про навколишню дійсність. Більшість об'єктів і явищ, про які вони дізнаються на уроках географії не мають місця в їхньому життєвому досвіді, і, часто, досить далекі від нього.

Завдяки використанню географічних картин, діапозитивів, кінофільмів учні можуть досить жваво побачити далекі краєвиди, недоступні для безпосереднього сприйняття (тропічний ліс, північне саяво, пустелю і т.ін). На важливу роль картографічної наочності в розвитку уяви учнів з порушенням інтелекту звертав увагу В.А. Липа [21].

Звичайними наочними засобами неможливо відобразити все різноманіття об'єктів і явищ, які характеризують ту чи іншу територію, країну, материк. Для цього необхідний засіб, наділений великою інформаційною ємністю. Саме в цьому випадку на допомогу вчителю приходять символічна наочність (топографічні плани, карти, глобуси і т.ін.), робота яка висуває дещо інші вимоги до сприйняття дітей з інтелектуальними порушеннями.

І.А. Деобальд зазначає: «Для того, щоб отримати від карти потрібну інформацію, учні знайомляться з усіма символами карти (вивчають її «абетку»), що відбувається на основі сформованих раніше на уроках географії певних конкретних понять. І вже за допомогою своєї уяви учень може конкретизувати будь-який символ і створити образ дійсності» [13].

Наступним необхідним і дієвим напрямком роботи на уроках географії є практичні роботи учнів з порушенням інтелекту. Вони забезпечують надбання і закріплення необхідних учням знань, умінь і навичок, виховують цілеспрямованість, старанність, самоконтроль, самооцінку, критичне ставлення до якості виконання своєї роботи і роботи товаришів.

Багато практичних вправ, які вимагають включення сприйняття запропоновано в робочих зошитах з географії. Дуже значний корекційний сенс такого роду робіт, адже вони не тільки сприяють розвитку практичних умінь і навичок (вимірювати предмети, аналізувати дані спостережень, орієнтуватися на місцевості і т.ін.), а також корекції інтелектуальної недостатності дітей з порушеннями інтелекту [13].

Як зазначала Т.І.Пороцкая, практичні роботи дозволяють дітям з інтелектуальними порушеннями краще розуміти причинно-наслідкові залежності явищ, уточнюють і збагачують уявлення, сприяють розвитку вміння виділяти головне і другорядне в предметі, аналізувати і порівнювати предмети [24].

В процесі виконання учнями з порушенням інтелекту практичних робіт на уроці географії дуже яскраво простежуються важливі функції сприйняття, без включення якого подібна діяльність стає неможливою. Приступаючи до виконання завдання, учень повинен перш за все представляти приблизний хід роботи і певний результат. Тобто образи в цьому випадку є основою психічного стану, спрямованого на те, що може або повинно відбутися, а також попереднього налаштування в сприйнятті

і дії. У більш широкому розумінні, образи сприйняття виступають в ролі орієнтирів в наступній діяльності [13].

Велика роль сприйняття простежується і в контролі за практичною діяльністю, корекції її в ході виконання, виправленні помилок і недоліків. Вона полягає в умінні побачити недоліки у трудовій операції і не допустити її здійснення вже на початковому етапі. Образ дії, що виникає при цьому є необхідною психологічною умовою виправлення майбутньої помилкової дії [1].

Наочні і практичні види робіт на уроках географії в спеціальній школі безумовно дуже важливі, ефективними і по-своєму незамінними при вивченні і закріпленні навчального матеріалу. Однак, жоден з цих видів роботи не стане дієвим без підключення словесного методу. Саме живе слово вчителя у викладанні географії є основним джерелом знань, і пов'язано з усіма формами викладання матеріалу. У спеціальній школі застосовують в основному розповідь і пояснення в сукупності з наочними посібниками і картами [2, 30].

Слово актуалізує сліди минулих вражень, одержуваних в різних умовах, у різний час. Воно об'єднує ці враження, викликаючи замикання нових зв'язків. Слово сприяє виділенню в предметах ознак, які раніше не співвідносилися між собою, і тим саме направляє нове поєднання тих нервових зв'язків, які утворилися в минулому. Таким чином і з'являється новий образ уяви.

Слід зазначити, що нові підручники і зошити для практичних робіт з географії для спеціальної школи, випущені сучасними авторами В.А.Липою і І.А.Деобальд включають завдання, які активізують і розвивають дитину з порушеннями інтелекту. Матеріал спирається на уяву і сприйняття учнів, який допомагає наочно уявити об'єкти. Наприклад, завдання на опис певних природних явищ (урагану, тайфуну, тропічної зливи і т.ін.), або характеристику географічного положення,

кліматичних умов і життя населення країн Америки, Азії, Африки, малювання тварин пустелі і так далі [13, 21].

Узагальнюючи вище розглянуте значення уроків географії в розвитку учнів спеціальної школи можна зробити наступні висновки:

- уроки географії в спеціальній школі сприяють створенню нових образів сприйняття, сприяє поширенню та поглибленню знань з географії, призводить до розумової зосередженості, підвищує увагу учнів;

- практична робота на уроках географії вміння передбачати наступність дії і кінцевий результат при виконанні не тільки певних практичних дій (виконання лабораторних робіт, здійснення замірів, конструювання макетів тощо), а й у внутрішньому плані в побудові фрази при відповідях і міркуваннях (лінгвістична комунікація);

- уроки географії висувають великі вимоги до рівня сприйняття в учнів з порушеннями інтелекту, вони сприяють коригуванню і розвитку даного психічного процесу.

- крім всіх попередньо вказаних аспектів, що вказують на важливість засвоєння дітьми з порушеннями інтелекту географічного матеріалу, варто відзначити, що виникнення в уяві образів об'єктів і явищ природи географічних процесів підсилюють емоційний тонус під час навчання, підвищують настрій, емоційний натхнення і сприяють появі захопленості діяльністю у дітей з порушеннями інтелекту [20].

Тобто, процес засвоєння знань, умінь і навичок з географії у школярів з порушеннями інтелекту має спиратися на певний рівень розвитку інтелектуальної діяльності, зокрема, на рівень розвитку сприйняття. Грамотно організований корекційно-виховний процес забезпечує не тільки більшу ефективність протікання і кінцевого результату навчальної роботи з географії в спеціальній школі, а й позитивно впливає на психічну і емотивно-вольову сфери учнів з порушенням інтелекту.

1.3. Формування географічних компетенцій у школярів спеціальної школи

Сучасна школа повинна формувати "нову систему універсальних знань, умінь, навичок, а також досвід самостійної діяльності та особистої відповідальності учнів, тобто сучасні ключові компетенції". Певні таким чином цілі освіти, припускають зміну вимог до існуючих освітніх технологій, критеріям оцінки результатів навчання і виховання, досягнення якісно нового рівня освіти.

Сьогодні під новою якістю освіти розуміється досягнення які навчаються таких освітніх результатів, які дозволять бути успішними в сучасних умовах переходу до суспільства з ринковою економікою [9].

Сучасна географія, вивчаючи просторові аспекти територіальної організації суспільства, його зміни в часі, пропонує шляхи вирішення багатьох проблем життя суспільства. У зв'язку з цим так важливо відповісти на питання: «З якою метою навчати школярів географії?» [9].

Відповідаючи на це питання вчитель ставить перед собою мету навчання географії - створення умов для засвоєння понять і сформованості основних умінь, навичок і способів діяльності і одночасно виховання його як особистість, готової до активної діяльності і застосування набутих знань і умінь в різних життєвих ситуаціях [11].

Географії належить чільне місце у вирішенні завдань по формуванню наукового світогляду, високої моральності, практичної підготовки школярів з порушеннями інтелекту до життя. Один із способів, покликаних вирішення цих завдань-це впровадження в практику активної самостійної роботи учнів, так як вона створює умови для розвитку розумових здібностей і творчого підходу в навчально-виховної роботи [6].

Орієнтація шкільної освіти на компетентнісний підхід передбачає посилення його практичної спрямованості. Компетентнісний підхід

передбачає посилення практичної спрямованості шкільної географічної освіти. При компетентнісному підході акцент у визначенні цілей, змісту освіти і оцінювання його результатів зміщується до практичної складової навчання, тобто до процесу застосування учнем знань, придбання ним досвіду. Діяльність учнів стає провідним компонентом навчального процесу, важливим стає готовність кожного учня застосовувати засвоєне, зміст, тобто його компетентність [10].

Ключовими поняттями компетентнісного підходу до навчання є «компетенція» і «компетентність». Відбуваються вони від латинського *compro* - досягати, відповідати рівню. Єдиного розуміння цих термінів поки не досягнуто, але в даній роботі розуміється [10]:

- компетенція - це суспільно визнаний рівень знань, умінь, навичок, відносин в определённой сфері діяльності людини;
- компетентність - це набута в процесі навчання інтегрована здатність учня, що складається з знань, умінь, досвіду, цінностей і відносин, які можуть цілісно реалізуватися на практиці.

Спрямованість процесу навчання географії на формування компетентності забезпечує результат, орієнтований на підготовку учнів до самореалізації, адаптації на ринку праці і успішної соціалізації.

Предметні компетенції можуть бути конкретно описані і формуються зі специфікою кожного навчального предмета. Предметна географічна *компетентність учнів* трактується як здатність до застосування отриманих географічних знань, умінь, ціннісних установок, і специфічного географічного мислення, сформованого на основі інтелектуальних можливостей і життєвого досвіду учнів [9].

Формування та вдосконалення здатності учня до самостійної діяльності в області географії можливо при наявності у нього відповідної компетенції, складовими якої є [9]:

- географічні поняття, знання і розуміння географічного простору;
- предметні вміння та способи діяльності;

- досвід діяльності з предмету «Географія»; а також емоційноціннісне ставлення до діяльності.

Географічна освіта орієнтована на отримання учнями специфічних знань, умінь і навичок, досвіду їх придбання і застосування, досвіду творчої діяльності, емоційно-ціннісних установок щодо навколишнього середовища і людської діяльності в ній, науково-географічного бачення світу (вміння мислити просторово і комплексно) [50].

Найважливішою географічної компетенцією є картографічна компетенція. Картографічна компетенція учня включає картографічні знання, вміння і досвід діяльності з географічними картами. Картографічна компетенція починає формуватися в учнів при вивченні географії в 6 класі, в наступних класах, картографічна компетентність розвивається і вдосконалюється [48].

Сформована в учня компетентність є основою практичної (в тому числі професійної) діяльності. Складовими картографічної компетенції учнів є картографічні знання, вміння, досвід діяльності з картами.

1.4. Робота з картою як напрямок формування географічних навичок учнів спеціальної школи

Якісний бік навчально-виховного процесу спеціальної школи визначає підготовка учня до самостійного життя в суспільстві. Це мета, що відображає відношення, зацікавленість і вимоги суспільства в напрямках процесу формування особистості молодого людини.

Формування знань, умінь і навичок в учнів спеціальної школи спрямовано в першу чергу на забезпечення корекції їхнього розумового розвитку. Найбільш ефективно корекційні процеси проходять при організації активної й усвідомленої навчальної діяльності школярів. Така діяльність учнів можлива при оволодінні ними визначеною системою прийомів навчальної роботи [34, 35].

Проведення модельних досліджень особистості учня спеціальної школи в руслі компетентнісного підходу, опис структури його особистості, а також динаміка розвитку особистості в онтогенезі та межах системи цінностей і мотивацій, цільовизначення, вказало на наявність не тільки когнітивної й операційно-технологічної складової, але й мотиваційної, етичної, соціальної й поведінкової [35].

Із педагогічної точки зору, у навчальній діяльності може бути виділено безліч прийомів навчальної роботи, які групуються за різними підставами, наприклад, прийоми роботи з різними джерелами знань - з підручником, картиною, картою тощо.

Сучасна методика географії, наприклад, розглядає прийоми роботи з картою як частину змісту шкільної географії, як сполучну ланку між знаннями й вміннями, тому що усі компоненти географічних знань - поняття, причинно-наслідкові зв'язки, закономірності, просторові уявлення формуються значною мірою на основі карти [3].

У методиці викладання географії розглядаються шляхи формування прийомів навчальної роботи при вивченні різних курсів географії (М.М.Баранський, І.І.Барінова, А.Є.Бібік, Н.П.Викулова, Т.П.Герасимова, Й.Р.Гілецький, А.В.Даринський, С.Г.Коберник, Р.Р.Коваленко, В.О.Коринська, Л.М.Панчешникова, М.А.Откаленко, О.Я.Скуратович, Є.Й.Шипович, В.А.Щеньов тощо). Ними пропонуються різні схеми формування прийомів, визначаються функції вчителя й учня в процесі співпраці.

Названі автори вказують на необхідність перебудови традиційно сформованої методики формування прийомів навчальної роботи. Увага звертається на те, що при формуванні прийомів навчальної роботи потрібно створювати такі умови, при яких з'являється можливість глибокого усвідомлення учнями дій, що входять до складу прийому, закріплення його в ході виконання системи завдань, які поступово ускладнюються, навчання учнів застосовуванню прийому в змінених

умовах. Уміння реалізувати прийом у нових умовах створює нову якість: учні, оволодівши складом дій, що входять до прийому, можуть застосовувати його при вирішенні нових пізнавальних завдань [9].

У спеціальній методичній літературі (В.М.Вовк, Т.М.Головіна, В.А.Грузинська, Ю.К.Зубрилін, В.О.Липа, О.І.Липецька, Л.К.Одинченко, Т.І.Пороцька, Є.Ф.Сегалевич, В.М.Синьов та ін.) формування прийомів навчальної роботи з картою у школярів з інтелектуальними порушеннями на уроках географії розглядається як найважливіша умова проведення корекційної роботи.

Навчання прийомам передбачає активну навчальну діяльність учнів, розвиває їхню самостійність у цій діяльності, сприяє глибокому й міцному засвоєнню географічних знань й умінь.

Компетентісний підхід інтегрує інтелектуально-інформаційну й навичкову складові освіти і націлює того, хто навчається, на особистісну інтерпретацію змісту освіти, застосування знань у практичній діяльності, що є умовою для успішного пристосування в житті [9, 10].

Володіння прийомами навчальної роботи з картою як одна з компетенцій нерозривно пов'язано з розумовим розвитком учнів спеціальної школи. Це очевидно, оскільки необхідно осмислювати склад і послідовність навчальних дій, проводити, відповідно до змісту прийому, аналіз, порівняння, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки тощо [9].

Кожен із перелічених процесів являє собою певну категорію розумової діяльності. Учень повинен оволодіти ними в процесі навчання. Треба тільки пам'ятати, що в ієрархії зацікавлень дитини з порушеннями інтелекту інтелектуальний інтерес не є панівним.

Програми з географії для 6-9 класів спеціальної школи передбачають такі види роботи з картою, які учні повинні засвоїти при її вивченні [41]:

- визначення сторін горизонту на карті,
- робота з легендою, масштабом,

- знання місця розташування окремих географічних об'єктів на карті,
- опис окремих географічних об'єктів за картою (материк, ріка, море, гори, низовина і т. д.),
- порівняння географічних об'єктів за картами різного змісту (природна зона, материк і т. д.).

Між цими групами прийомів існує тісний взаємозв'язок і формувати їх необхідно у визначеній послідовності, оскільки прийоми першої групи є основою для формування прийомів опису географічних об'єктів, прийоми "накладення карт" можна розглядати як опис географічних об'єктів з використанням карт різного змісту.

В дослідженнях В.М.Вовк, В.О.Липи експериментально доведено, що для шестикласників з порушеннями інтелекту характерні недиференційованість, нестійкість картографічних уявлень, відірваність їх від реального картографічного зображення, невміння включати ці уявлення до визначеної, строго логічної послідовності в навчально-пізнавальну діяльність з картою [31, 32].

В подальшому при вивченні шкільних курсів географії недосконалість володіння учнями змістовною та операційною сторонами базових прийомів роботи з географічною картою не дозволяє застосовувати прийоми для розв'язання нових навчальних завдань [31, 32].

Узагальнивши вже існуючі методики формування прийомів навчальної роботи з картою, розроблені описові прийоми навчальної роботи з географічною картою, які повинні бути сформовані в учнів спеціальної школи в курсі «Географія», а саме [8, 52]:

- прийом опису географічного положення материка за фізичною картою;
- прийом опису загальних особливостей рельєфу материка на основі фізичної карти;

– прийом опису по карті розміщення місць видобутку корисних копалин.

Виходячи із того, що однією з умов удосконалення картографічних знань й умінь є вираження прийомів у формі алгоритмічних інструкцій, за вищезгаданими прийомами роботи з картою були складені інструкції для учнів, що містять необхідний для виконання перелік дій.

Призначення інструкцій - допомогти школярам з порушеннями інтелекту оволодіти відповідними прийомами навчальної роботи з картою як складовими певних компетенції [31].

Навчання учнів з порушеннями інтелекту описовим прийомом роботи з географічною картою рекомендується проводити в три етапи [31].

- Перший етап - введення прийому;
- другий етап - виконавчий;
- третій етап - навчання переносу.

Діяльність учнів на кожному етапі спрямовується за допомогою розроблених інструкцій різного ступеня повноти. Це забезпечує усвідомлене засвоєння учнями прийомів роботи з картою. При цьому змістовна сторона прийомів (знання складу прийому і послідовності дій, що входять до прийому) формується одночасно з операційною стороною прийомів (уміннями включати ці знання до навчальної діяльності з географічною картою).

На першому етапі учням пояснюється, яке значення має даний прийом у засвоєнні географічних знань, як прийом, пов'язаний з раніше засвоєними прийомами навчальної роботи з картою. Розкривається основний зміст і склад прийому, дається розгорнута інструкція. При аналізі інструкції пояснюється, як потрібно з нею працювати. Після цього демонструється зразок навчальних дій з інструкцією і картою: розглядається перший пункт інструкції та знаходиться відповідний географічний зміст на карті [6, 20].

На другому етапі в процесі фронтальної й індивідуальної роботи учні, беручи до уваги інші пункти інструкції, повинні дати відповіді на основі карти. У зошитах записується тема, назва інструкції, зміст завдання за інструкцією й зміст відповідей за аналізом карти на основі інструкції. Дана робота проводиться під керівництвом педагога.

На третьому етапі учні самостійно реалізують прийом, використовуючи карту й інструкцію неповного виду, при вивченні материків і будь-якої території. Так здійснюється навчання перенесення сформованого прийому на новий матеріал. Надалі прийоми роботи з картою учнями закріплюються й одночасно самостійно застосовуються в нових навчальних ситуаціях [6, 20].

Використання інструкцій різного ступеня повноти, виходячи з індивідуальних особливостей школярів з порушеннями інтелекту, а також дотримання етапності в навчанні прийомам роботи з картою забезпечить засвоєння ними правил користування картою, свідомий підхід до її аналізу, правильне використання всіх дидактичних можливостей карти й, отже, одержання з карти максимально можливої географічної інформації [20].

Отже, оскільки карта - друга мова географії, формування вміння користуватися цією мовою дозволить вчителю, з одного боку, домогтися свідомого, глибокого й міцного засвоєння учнями спеціальної школи програмного навчального матеріалу, а з іншого, - забезпечить ефективність корекційного впливу на їхню пізнавальну діяльність.

РОЗДІЛ 2

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СТАНУ СФОРМОВАНOSTІ НАВИЧОК РОБОТИ З ГЕОГРАФІЧНОЮ КАРТОЮ У СПЕЦІАЛЬНІЙ ШКОЛІ

2.1. Обґрунтування методики дослідження. Методика дослідження

У навчанні географії в спеціальній школі здійснюються диференційований підхід до учнів з порушеннями інтелекту, враховуючи їх різні пізнавальні можливості по освоєнню географічних знань, набуття вмінь та навичок. Крім загального обсягу знань, визначається мінімум географічних знань і вмінь з різних тем для учнів з меншими можливостями по засвоєнню предмета.

Щоб викликати в дітей чуттєву основу для оволодіння географічними поняттями і закономірностями, значна увага на уроках географії приділяється формуванню географічних уявлень, створення образів географічних об'єктів або процесів [51].

Шкільна географія, незважаючи на цікавість навчального інформаційного наповнення, викликає суттєві труднощі у школярів з інтелектуальними порушеннями через абстрактність навчального матеріалу, специфічність термінів, відсутністю адаптованих карт та наочних посібників, обмеженості знань про навколишній світ у школярів і т.ін. [51].

Дані, отримані рядом авторів, а саме: Бгажноковою І.М., Байбородовою Л.В., Матвєєвим А.В., Ліфановою Т.М., Меретуковою С.Х., Синьовим В.Н., Соломіною Е.Н. Липою В.О., Єременко І.Г., Ковальовим Є.О., Тупоноговим Б.С. та ін., говорять про те, що в більшості випадків елементарні географічні уявлення у школярів з інтелектуальною недостатністю до початку навчання географії або зовсім не формуються,

або занадто обмежені, а іноді спотворено відображають дійсність [5, 20, 22, 27 та ін.].

Предметом методики навчання географії в спеціальній школі є процес навчання учнів з порушенням інтелекту основам географії. Щоб навчати учнів географії, вчитель повинен знати відповідні розділи географічних наук, основи яких даються в шкільному курсі. Він повинен розуміти цілі і завдання навчання географії, повинен знати, що з географічних наук можна і потрібно включити до відповідних частини шкільного курсу. Отже, важливим завданням методики викладання географії вважається дослідження задач і змісту шкільного курсу географії [30].

Карта - друга мова географії, вираз географічного тексту, одна з головних джерел географічної інформації, об'єкт вивчення в школі, наочний посібник з географії [7].

Ні навчальна географія, ні наукова неможливі без географічної карти. Тому карта повинна бути на кожному уроці, у всіх структурних ланках процесу навчання.

Завдання вчителя - навчити учнів користуватися цим джерелом, активно його використовувати. Лише за допомогою карти можна оглядати земну поверхню в цілому, будь-яку територію або регіон, можна виявляти зв'язки і залежності між об'єктами, визначати місце розташування об'єктів, їх співвідношення з іншими, форму, величину об'єктів, встановлювати закономірності просторового розподілу явища, динаміку і розвиток явищ, давати характеристику будь-яких об'єктів і територій. Навчити все це робити зобов'язаний вчитель географії. Історик також використовує карту, але карта у нього служить в основному ілюстрацією до розповіді [32].

Картографічна компетентність – означає [10]:

- навчити учнів орієнтуватися у географічному просторі;

- працювати над формуванням вмінь роботи з картами, умінь визначати географічне положення об'єктів,
- аналізувати розміщення природних умов та ресурсів, населення та господарства окремих країн та світу;
- проводити картографічні розминки, групові змагання біля карти [9].

Географічна компетентність - використання в практичній діяльності і повсякденному житті різноманітних географічних методів, знань і умінь, а також географічної інформації [9].

Недорозвиток або порушення розвитку пізнавальних процесів є основним дефектом учнів спеціальної школи. У дитини, в силу перенесених мозкових захворювань, порушується нормальний розвиток процесів спостереження, сприйняття, запам'ятовування, абстрагування, узагальнення, тобто те, чим характеризується словесно-логічне мислення. Ненормальне функціонування вказаних процесів не дозволяє школяру засвоїти складну систему знань з основних наук.

Основні цілі і завдання вивчення географічної карти: навчити розуміти, читати і знати карту.

Учні повинні чітко засвоїти, що карта - умовне, узагальнене, зменшене, спотворене зображення поверхні Землі на площині, умовна модель земної поверхні, об'єктів на ній.

Розуміти карту - це знати, що таке карта, як зображуються об'єкти (умовні знаки, легенда), як відбувається зменшення при зображенні, що таке масштаб, чим відрізняється зображення земної поверхні на площині від зображення на глобусі, що таке градусна сітка, географічні координати, які бувають карти залежно від масштабу, охоплення території, утримання. Навчити розуміти карту – дати школярам систему картографічних знань, щоб учні свідомо користувалися картою. Розуміння карти необхідно для її читання [12].

Читати карту - це вміти визначати напрямки відстані і географічні координати по карті, давати характеристику об'єктів, явищ, регіонів, країн по карті. Розрізняють просте (елементарне) і складне читання карти.

Навчити читати карту можливо за умови систематичної роботи школярів спеціальної школи з картами. Золоте правило: вчителю не слід повідомляти те, що учні можуть прочитати дізнатися з карти по його завданням.

Знати карту - знати розташування об'єктів на карті, вміти швидко їх знаходити і правильно показувати, вміти представляти взаємне розташування об'єктів на карті по пам'яті. Знання карти має перевірятися на кожному уроці, тільки тоді учні з порушеннями інтелекту засвоять карту [12].

Зміст географічної пропедевтики передбачає навчання учнів орієнтуватись у школі, навколишньому середовищі і на місцевості, визначати сторони горизонту за Сонцем і компасом; ознайомлення з явищами природи в різні пори року та деякими їх закономірностями, характером місцевості навколо школи, з деякими відомостями про корисні копалини; спостереження за положенням Сонця на небі, за вітром; вимірювання температури повітря; перше ознайомлення з географічною фізичною картою.

У старших класах спеціальної школи для дітей з інтелектуальними порушеннями, вивчаючи курс географії, учні опановують значно спрощену порівняно з масовою школою структуру географічних знань. На вивчення кожного розділу теми відводиться значна кількість годин, що дає можливість уповільнювати процес вивчення географії порівняно з масовою школою [44].

Географія в спеціальній школі для дітей з інтелектуальними порушеннями розвитку вивчається з максимальною опорою на чуттєвий досвід учнів. Для цього здійснюється поступовий перехід від безпосереднього сприймання географічної інформації в навколишньому

оточенні до узагальнення знань, від конкретних наочних посібників до символічних. Проводиться велика краєзнавча робота для вивчення своєї місцевості: спеціальні навчальні екскурсії [30].

Відтворити такі просторові уявлення учні можуть лише за допомогою географічних карт або планів місцевості. Для цього їм пропонують такі вправи з картою, як встановлення і визначення відстаней, встановлення просторових зв'язків між об'єктами на карті, визначення основних і проміжних напрямів на ній [6].

Учнів спеціальної школи вчать читати й розуміти умовні позначення на карті (зокрема кольори фізичної карти). Обов'язкова методична вимога – тісне поєднання роботи з картою як символічним наочним посібником з ілюстративною наочністю. Учням часто пропонують складати словесні описи об'єкта чи місцевості за картою [6].

У роботі над формуванням географічних понять широко використовують контурні карти. Практичні вправи з контурними картами – досить складне завдання для учнів з інтелектуальними порушеннями. Але внаслідок послідовної й систематичної роботи вони навчаються вільно й відносно самостійно виконувати ці вправи [6].

Учні з інтелектуальними порушеннями відчують серйозні утруднення, застосовуючи географічні знання в практичній діяльності.

Тому особливого значення в допоміжній школі набувають засоби формування географічних **умінь і навичок**, а саме [25]:

- а) різноманітні вправи з орієнтування на місцевості з компасом і без нього;
- б) картографічні роботи і вправи, зокрема робота з контурними картами;
- в) графічні вправи, зарисовки, моделювання, виготовлення макетів;
- г) екскурсійно-краєзнавчі роботи, що приводяться для глибокого й різноманітного вивчення своєї місцевості;
- д) роботи на географічному майданчику;

е) спостереження за погодою і природою, систематичне ведення календарів природи;

ж) громадсько-корисна робота учнів, пов'язана з використанням географічних знань.

Основним завданням викладання географії в спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для дітей з інтелектуальними порушеннями є ознайомлення учнів з природними умовами, корисними копалинами, життям та господарською діяльністю населення України і зарубіжних країн. Програма з географії складена з урахуванням особливостей розумового розвитку учнів.

Метою проведеного констатуючого експерименту було визначити стан сформованості навичок роботи з географічною картою в учнів з інтелектуальними порушеннями на уроках фізичної географії у 7 класі (відповідно до програмних вимог) [41].

Провідними для вивчення стану сформованості навичок роботи з географічною картою було обрано метод анкетування у формі індивідуальної бесіди за питаннями (індивідуальна форма роботи).

Питання запропонованої учням анкети було взято з програми для спеціальних шкіл, з розділу «Навчальні досягнення учнів» [41].

Анкета містила 16 питань, що відображали знання і навички учнів отримані на уроках географії. Анкета мала наступний вигляд:

1. Що зображено на географічних картах?
2. Які типи географічних карт ти знаєш?
3. Яке призначення контурної карти?
4. В чому полягає різниця в зображенні меридіан і паралелей на глобусі і карті?
5. Що зображено в легенді карти?
6. Як на фізичній карті умовними позначеннями зображуються форми рельєфу?
7. Знайди і покажи на карті обриси материків.

8. Знайди і покажи на карті гори, гірські системи.
9. Що на карті позначено кольорами?
10. Як позначаються на карті озера та річки?
11. Покажи на карті острови і півострови.
12. Знайди і покажи на карті родовища корисних копалин.
13. Знайди і покажи на карті океани.
14. Знайди і покажи на карті материки.
15. Знайди і покажи на карті Україну і її столицю.
16. Визнач сторони горизонту і покажи їх.

На основі отриманих даних, які фіксувалися і оцінювалися у бальній системі, було визначено рівні сформованості навичок роботи з географічною картою в учнів з інтелектуальними порушеннями 7 класу.

Якщо учень давав правильну відповідь на запитання він отримував 2 бали, якщо відповідав частково отримував – 1 бал. Якщо не відповідав, або відповідав неправильно – 0 балів.

Відповідно було розроблено рівні сформованості навичок роботи з географічною картою в учнів з інтелектуальними порушеннями

Високий рівень – 24 - 32 бали. Учень виконує всі дії самостійно, без помилок, та без допомоги. Вільно орієнтується на карті, розуміє призначення карти, призначення легенди, умовних позначень. розуміє чим відрізняється карта від інших видів зображення земної поверхні. Тому можна стверджувати, що у дитини всі навички сформовані міцно.

Достатній рівень – 16 – 23 бали. Учень виконує всі дії майже самостійно, з незначними помилками, з незначною допомогою. Орієнтується на карті, розуміє призначення карти, призначення легенди, умовних позначень. Тому можна говорити про те, що у дитини навички майже сформовані.

Середній рівень – 8 – 15 балів. Виконує навички з помилками, з підказками з нагадуваннями про правильність виконання операції. Тому

можна говорити про те, що навички недостатньо сформовані, та перебувають у стадії становлення.

Низький рівень – 0 – 7 бали. Учень не в змозі виконати завдання, допускає багато помилок навіть при багаторазовому повторенні питання і сторонній допомозі. Можна стверджувати, що навички не сформовані взагалі, або ж перебувають на початковому етапі становлення.

Отримані в результаті проведеного експериментального дослідження абсолютні дані за допомогою статистичних обрахунків переводилися у відносні. Таким чином визначалися середні арифметичні оцінки цих показників за наведеною формулою [29]:

$$\mu = (x_1\rho_1 + x_2\rho_2 + \dots + x_n\rho_n) / (\rho_1 + \rho_2 + \dots + \rho_n) = \Sigma x\rho / \Sigma \rho \text{ де:}$$

x_1, x_2, x_n – варіанти;

ρ_1, ρ_2, ρ_n – частоти варіантів;

$\Sigma x\rho$ – сума добутків варіантів на їх частоту;

$\Sigma \rho$ – сума частот.

Оцінка кожного показника визначалася також за кількістю учнів у відсотках відповідно до загальної кількості досліджуваних.

2.2. Результати дослідження та їх аналіз

Розглядаючи і вивчаючи карти, учні стають трохи поетами і вченими, тому що карти спонукають мрії, захоплюючи в далекі подорожі не тільки по планеті Земля, але і за її межами. Перегортаючи сторінки великого важкого атласу або розглядаючи карти в інтернеті, можна простежити знайомі обриси материків, океанів, побачити річки, простори рівнин, рідний край. Виникає бажання дізнатися більше, і докладніше про те, що зображено на карті, досліджувати приховані закони положення об'єктів і їх невидимі зв'язки [20].

Карта повинна сприяти розумінню важливості вивчення основ картографії, розширенню кругозору семикласників з інтелектуальними порушеннями, тому що певний рівень картографічної грамотності є найважливішою умовою успішного освоєння учнями змісту шкільної географії.

Карта залишається незамінні засобом характеристики будь-яких географічних процесів і явищ, являє собою найбільш досконалий спосіб передачі просторової інформації. Займаючи центральне місце в географії як науки, карта справедливо розглядати в якості провідного засобу навчання і в шкільній географічній освіті [25].

Дослідження рівня сформованості навичок роботи з географічною картою у школярів з інтелектуальними порушеннями проводилося у 2020-2021 навчальному році у 7 класі Херсонського загальноосвітнього навчально-виховного комплексу №48 Херсонської міської ради в індивідуальній формі. У дослідженні приймало участь 8 школярів.

Для дослідження було обрано саме 7 клас, оскільки ознайомлення та робота з географічною картою у спеціальній школі починається у II семестрі 6 класу і до сьомого класу учні у певній мірі оволодівають знаннями та навичками роботи з картою. Хоча, слід зазначити, що початкова база знань та умінь з географії закладається у молодших класах у курсі «Природознавства», саме він є пропедевтичним курсом для географії.

На основі розробленої методики було визначено, що переважна кількість учнів слабо володіють географічними знаннями та навичками, не можуть переносити теоретичні знання на практику і застосовувати їх у діяльності при змінених умовах (дані наведено у таблиці 2.1).

Це пояснюється, по-перше, порушенням пізнавальних процесів школярів з інтелектуальними вадами, по-друге, високим, іноді недосяжним, рівнем абстракції предмету.

З 8 досліджуваних можна виділити 3 учнів, які комфортно почували себе під час виконання завдання, вони адекватно реагували на зауваження, в більшості випадків, з інтересом ставилися до завдання, намагалися самостійно досягти результату, легко йшли на контакт, допомагали своїм товаришам.

Таблиця 2.1

Дані про рівень сформованості навичок роботи з географічною картою у школярів з інтелектуальними порушеннями (бали/рівні)

№ п.п.	Учні	Бали	Рівні
1.	А.С.	3	низький
2.	М.К.	10	середній
3.	Д.В.	6	низький
4.	Л.Г.	12	середній
5.	О.К.	17	достатній
6.	Ф.В.	6	низький
7.	Н.Р.	10	середній
8.	П.С.	7	низький

Визначено, що найбільша кількість учнів з інтелектуальними порушеннями, а саме 4 учні з усіх досліджуваних, мають низький рівень сформованості навичок роботи з географічною картою. Це становить 50% досліджуваних.

Середній рівень сформованості навичок роботи з географічною картою виявлено у 3 школярів 7 класу. Це становить 37,5% досліджуваних учнів.

Виявлено, що достатній рівень сформованості навичок роботи з географічною картою притаманний лише одному учневі – семикласнику. Це становило 12,5% від досліджуваних школярів з інтелектуальними порушеннями.

Високого рівня сформованості навичок роботи з географічною картою у досліджуваних школярів не виявлено.

Отримані дані наочно, для кращого сприйняття наведено на малюнку 2.1.

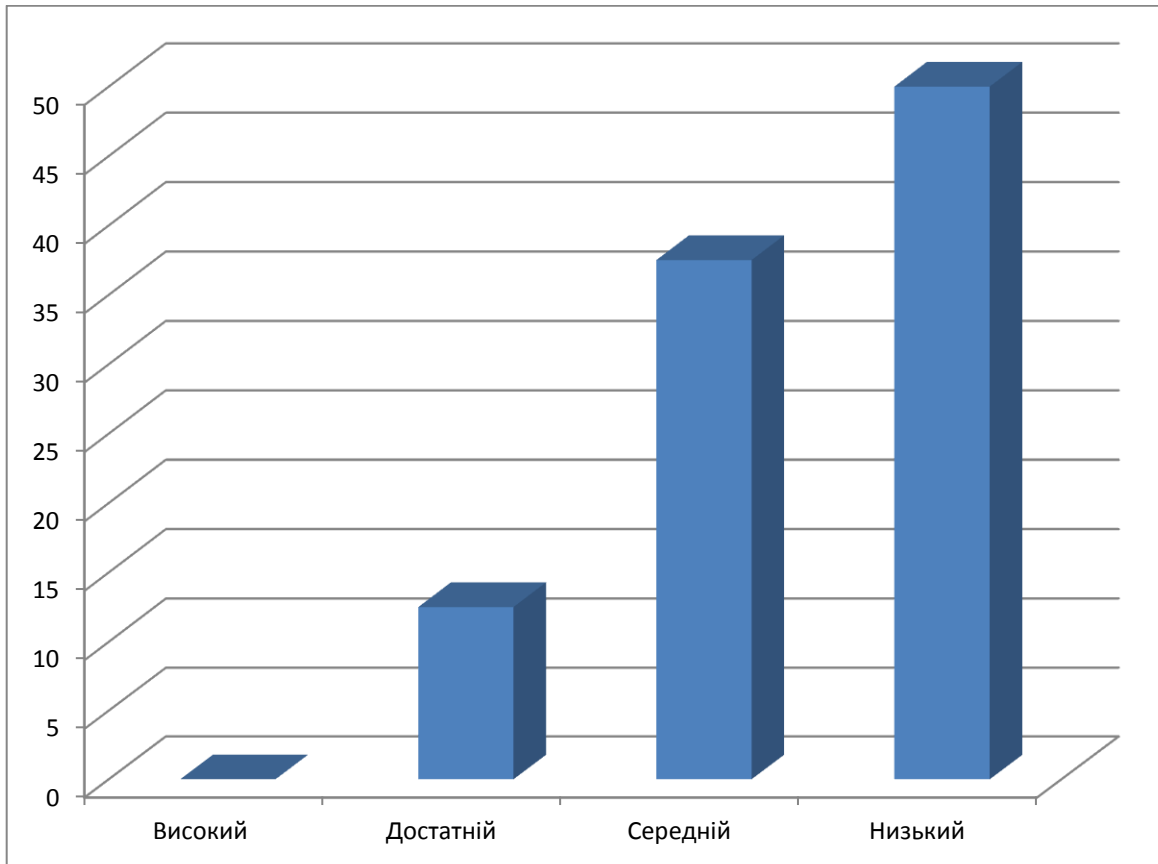

Рис 2.1. Дані про рівень сформованості навичок роботи з географічною картою у школярів з інтелектуальними порушеннями (відсотки)

Умовні позначення:

Високий - 0%;

Достатній – 12, 5%;

Середній – 37,5%;

Низький – 50%.

Формування географічних знань учнів безпосередньо поєднане з формуванням і розвитком їхніх умінь. Географічні вміння – це здатності до виконання певних дій, які набуті учнями на основі знань і попереднього досвіду, а навички – саморушні здатності до виконання певних дій, які реалізуються учнями без обмірковування алгоритму такого виконання [16].

Учні спеціальної школи, як правило, сприймають пропонований їм навчальний матеріал менш повно і точно, ніж діти з нормальним інтелектом. Виявляються прогалини, спотворення, але головне в тому, що враження від сприйманих об'єктів не піддаються достатній розумовій переробці і слабо поєднуються з набутими раніше уявленнями. В результаті дитина з інтелектуальними порушеннями, володіючи нормальним слухом і зором, часто не вміє бачити і чути, тобто, не вміє активізувати процес зору або слуху, робити його вольовим, а також недостатньо чітко аналізує відчуття, отримані за допомогою органів почуттів [16].

У своїх судженнях учні спеціальної шкіл виявляють цілий ряд істотних недоліків. Так, наприклад, вони зазвичай виявляють тенденцію просто перераховувати сприйняті ними об'єкти замість того, щоб встановити між ними зв'язки, виділяють в предметі несуттєві ознаки.

Часто у школярів з інтелектуальними порушеннями відзначаються і дефекти уваги, обмежений її обсяг, недостатня стійкість, відсутність цілеспрямованості [16].

2.3. Методика роботи з географічною картою у спеціальній школі

Карта виконує на уроці ряд найважливіших функцій: наочно-пізнавальну, організаційну, методичну, діагностичну тому містить концентровану інформацію, дозволяє проводити роботи в різній формі, використовувати різні методи і прийоми, є засобом для оцінювання знань програмного матеріалу [25].

У процесі навчання географічна карта сприяє виконанню ряду найважливіших завдань [8]:

- формування інтересу до географії і країнознавчих знань;

- розвиток пізнавального інтересу учнів до картографічної продукції;
- оволодіння основами картографічними знаннями;
- вдосконалення умінь аналізувати картографічні матеріали;
- оволодіння прийомами характеристики географічних об'єктів по картах;
- формування умінь здійснювати дослідницьку діяльність;
- формування системи географічних знань як компонента наукової картини світу;
- озброєння учнів спеціальними та загальнонавчальних знаннями, що дозволяють їм самостійно добувати інформацію географічного характеру з даної тематики;
- виховання комунікативної культури і культури роботи з ресурсами інтернету.

Навички в навчанні географії - це здатність учня до здійснення усвідомлених навчальних дій, що забезпечують йому самостійне пізнання.

Розвиток навичок учнів - одна з провідних цілей сучасної освіти, в тому числі географічної. Вміння виступають як один з прогнозованих і діагностованих результатів навчання, є найважливішим критерієм успішності процесу навчання географії.

Навички можна розділити на кілька видів: предметні і метапредметні, прості і складні. У спеціальній школі навички повинні формуватися системно і поетапно на кожному уроці. Спочатку формують прості навички, а на їх основі - складні. Предметні навички формуються на основі метапредметних. Сформовані навички у школяра з порушеннями інтелекту повинні характеризуватися самостійністю, усвідомленістю і раціональністю виконуваних дій [8].

Одним з видів спеціальних географічних навичок є картографічні, які тісно пов'язані з географічними знаннями, тому так важливо формувати їх на кожному уроці.

Незважаючи на те, що проблема картографічних навичок докладно розглянута методистами, розроблено безліч методичних прийомів роботи з географічною картою, в спеціальній школі у школярів з інтелектуальними порушеннями рівень оволодіння цими навичками помітно нижчий, ніж у дітей з нормою. Учні не можуть показати країни на карті, не знають їх розташування. Труднощі викликає використання карти при відповіді, робота з контурними картами, не кажучи про складні картографічні навички [32].

Картографічні навички - важлива складова в навчанні географії. Вони формуються при роботі з географічними картами виключені в наочний метод навчання.

Володіння картографічними навичками сприяє ефективності сприйняття учнями географічного змісту, підвищенню міцності і усвідомленості його освоєння, завдяки можливості зорової опори на умовно-графічну наочність; забезпечує сприйняття (локалізацію) досліджуваних об'єктів, явищ, процесів в просторі і формування географічних уявлень; розширює коло джерел, з яких учні здатні добувати інформацію [32].

Формування відповідних картографічних умінь здійснюється при виконанні типових пізнавальних завдань: визначити, де і які держави, материки, океани, тощо; ознайомлення з математичною основою: масштабом (чисельний, вербальний або графічний), легендою карти як система впорядкованих умовних позначень, життям досліджуваної країни (регіону світу, світу в цілому) і т.ін.

Оволодіння вміннями здобувати інформацію з картографічних джерел дозволяє формувати в учнів здатність встановлювати по карті причинно-наслідкові зв'язки, оцінювати значення подій і явищ. Цьому

сприяє використанню типових завдань: встановити зв'язок між географічним положенням країни, її природними умовами та заняттями жителів, між економічним розвитком країни і відбитими на мапі подіями зовнішньої політики; географічного положення країни і знань про її розвиток; визначити масштаб впливу досліджуваного події на інші країни і т.ін. [8].

Провідним засобом формування картографічних навичок виступає географічна карта - наочне джерело географічних знань, що представляє собою умовно-графічне зображення в просторі місця розташування географічних об'єктів на основі даних географії. Як правило, всі події на карті даються в певній динаміці [8].

Формування картографічних навичок у школярів з порушеннями інтелекту вимагають перспективного планування опорних уроків, де будуть поетапно вводитися знання про способи роботи з картами, формуватися, закріплюватися відповідні вміння пізнавальної діяльності, а також діагностуватися результати освоєння картографічних навичок [25].

Важливим засобом формування картографічних навичок в учнів є підручник і робочий зошит, в які включені карти і завдання до них.

У шкільній практиці також використовують контурні карти переважно з метою організації самостійної практичної діяльності учнів у процесі набування географічних компетенцій. З огляду на це, контурні карти найдоцільніше застосовувати [27]:

- при вивченні географічної номенклатури (надписуючи об'єкти, що вивчаються, та ін.);
- для створення певних комбінованих графічно-знакових географічних моделей;
- для виконання заданих шкільною програмою практичних робіт відповідного спрямування тощо.

Доволі часто контурні карти вчителі-практики використовують також під час контролю навчальних досягнень школярів. У цілому ж, як

самостійно- тренувальні, так і контрольні завдання на контурних картах дають змогу формувати практичні вміння учнів і застосовувати їх на різних рівнях складності.

Використання карти при відповіді [25]:

Показати на карті кордони держави, географічні об'єкти, напрямки світу, річки, головні населені пункти, країни.

1. Вивчити карту цілком і ознайомитися з її описом.
2. Визначити кордону держави на карті. Обвести їх указкою безперервної лінією.
3. В межах кордонів держави знайти і показати об'єкти, пов'язані з темою. Показати їх можна точкою або лінією.
4. Біля карти треба стояти в півоберта, не закриваючи собою карту, щоб весь клас бачив твої дії. Указку треба тримати в правій руці.

Заповнення контурної карти [12]:

1. При виконанні завдання треба обов'язково користуватися атласом і підручником.
2. Працювати кольоровими олівцями. Території географічних об'єктів зафарбовувати відповідним кольорами, щоб потім можна було наносити інші об'єкти і підписи яскравими відтінками.
3. Перед початком роботи треба продумати, які умовні позначення будуть застосовуватися, як будуть розташовані назви держав, річок, міст, щоб вони не заважали один одному. Підписи робити чорною або синьою ручкою.
4. Обрані позначення вказати в умовних знаках - спеціально відведеному для цього місці.
5. Якщо підписи до об'єктів не вміщаються на контурній карті, треба позначити їх цифрами, а пояснення до цифр написати в умовних знаках. Об'єкти на карту потрібно наносити точно, орієнтуючись по лініях градусної сітки, по річках і берегової лінії.
6. Працювати акуратно і чисто.

Визначення причинно-наслідкових зв'язків за допомогою карти [12]:

1. Знайти на мапі державу або географічні об'єкти і показати їх межі.
2. Вказати події, між якими потрібно встановити причинно-наслідковий зв'язок.
3. Знайти на мапі ключові об'єкти, пов'язані з цими подіями.
4. Визначити по карті особливість їх географічного, політичного положення.
5. З опорою на ці знання встановити причинно-наслідковий зв'язок і зробити висновок.

Нижче наведені плани-конспекти (фрагменти) уроків по формуванню картографічних умінь.

Отже, картографічні навички є важливою складовою частиною шкільної географічної освіти. Використання географічних карт на уроці дозволяє поглибити теоретичні знання. За допомогою географічної карти учні встановлюють причинно-наслідкові зв'язки, простежують динаміку подій, використовують її як джерело інформації і відповідають на питання з залученням карти [12].

Школярі вчать аналізувати соціально-економічний, політичний розвиток держав, порівнювати географічні об'єкти, систематизувати дані декількох карт, зіставляти різномасштабні карти. За допомогою карти можна поглибити і усвідомити отримані знання. Її потрібно залучати як додаткове джерело знань на кожному уроці. Саме системність у навчанні географії, в тому числі і при формуванні картографічних навичок на уроках географії, створить міцну систему географічних знань і умінь в учнів з інтелектуальними порушеннями.

ВИСНОВКИ

1. На сучасному етапі географічна освіта дотримується нових концептуальних підвалин, що засновані на компетентнісному підході. Крім основних завдань викладання географії, таких як ознайомлення з природними умовами, корисними копалинами, життям та господарською діяльністю населення різних країн, ці уроки характеризуються практичною спрямованістю, пов'язаною з підготовкою учнів з порушеннями інтелекту до життя і праці в суспільстві.

Основним напрямком у формуванні такої системи повинно бути забезпечення раціонального співвідношення цілей, змісту і методів корекційного навчання в загальному навчально-виховному процесі.

2. Одним із завдань учителя географії є допомогти учню з інтелектуальними порушеннями визначитись у сфері своїх пізнавальних і життєвих інтересів стосовно довкілля, формуванні ними особистих пріоритетів, адекватних загальнолюдським і суспільно важливим цінностям.

Географії належить чільне місце у вирішенні завдань по формуванню наукового світогляду, високої моральності, практичної підготовки школярів з порушеннями інтелекту до життя. Орієнтація шкільної освіти на компетентнісний підхід передбачає посилення його практичної спрямованості. Компетентнісний підхід передбачає посилення практичної спрямованості шкільної географічної освіти. При компетентнісному підході акцент у визначенні цілей, змісту освіти і оцінювання його результатів зміщується до практичної складової навчання, тобто до процесу застосування учнем знань, придбання ним досвіду. Діяльність учнів стає провідним компонентом навчального процесу, важливим стає готовність кожного учня застосовувати засвоєне, зміст, тобто його компетентність.

3. Дослідження рівня сформованості навичок роботи з географічною картою у школярів з інтелектуальними порушеннями дали

змогу визначити, що найбільша кількість учнів з інтелектуальними порушеннями, а саме 4 учні з усіх досліджуваних, мають низький рівень сформованості навичок роботи з географічною картою. Це становить 50% досліджуваних.

Середній рівень сформованості навичок роботи з географічною картою виявлено у 3 школярів 7 класу. Це становить 37,5% досліджуваних учнів.

Виявлено, що достатній рівень сформованості навичок роботи з географічною картою притаманний лише одному учневі – семикласнику. Це становило 12,5% від досліджуваних школярів з інтелектуальними порушеннями. Високого рівня сформованості навичок роботи з географічною картою у досліджуваних школярів не виявлено.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андреева В.М., Шматько О. Є. Уроки географії в сучасних технологіях. Х.: Вид. група «Основа», 2006. 184с.
2. Блажонок И.М. К вопросу об актуализации ранее усвоенных географических знаний у учащихся старших классов вспомогательной школы. // Дефектология. 1974. № 6. С.34 – 38
3. Буданов В.П. Карта в преподавании географии. - М.: Учпедгиз, 1948. 138 с.
4. Выготский Л. С. Собрание сочинений: в 6-ти т / под ред. Т.А. Власовой. –М.: Педагогика, 1983.– Т. 3. Основы дефектологии. 368 с.; Т. 5: Проблемы развития психики. 368 с.
5. Баранский Н.Н. Методика преподавания экономической географии / изд.подгот.Л.М. Панчешниковой. [2-е изд. перераб.] М.: Просвещение, 1990. – 303 с.
6. Барышева Ю.Г., Вестицкий М.Б., Григорьев Т.В. Использование средств обучения в преподавании географии /под. ред. Ю.Г. Барышевой. М. : Просвещение, 1989. – 159 с.
7. Барышева Ю.Г. Беляева Т.П., Вестицкий М.Б., Голов В.П., Ю.Г.Широких Кабинет географии; под ред. Ю.Г.Барышевой. М.: Просвещение, 1983. 176 с. .
8. Варакута О. Система роботи з географічними картами // Краєзнавство. Географія. Туризм. 2006. №16. С.4-6.
9. Вишнікіна Л.П. Методическая система компетентностного обучения географии // Могилевский меридиан, Т. 16, выпуск 3-4 (35-36), 2016. С. 82-86.
10. Вішнікіна Л.П., Діброва І.О. Ретроспектива розвитку компетентнісної географічної освіти // Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology, IV (43), Issue: 88, 2016. С. 37-40.

11. Гамезо М.В., Ломов Б.Ф., Рубахин В.Ф. Психологические проблемы переработки знаковой информации. М.,1977. 125с.
12. Головина Т.Н. Практические работы по географии во вспомогательной школе.– М.: Просвещение, 1965. 249 с.
13. Гін А. Прийоми педагогічної техніки - Луганськ/: Педагогіка 2007. 187с.
14. Герасимова Т.П. Основы методики обучения начальному курсу физической географии. - М.: Педагогика, 1978. 120 с.
15. Герасимова Т.П., Коринская В.А. Методы и формы организации обучения географии. - М.: Просвещение, 1964. 223 с.
16. Грузинская В.А. Методика географии для вспомогательной школы. - - М.: Учпедгиз, 1949. 224 с.
17. Даринский А.В. Методика преподавания географии. М.: Просвещение, 1975. - 391 с.
18. Дербеньова А.Г. Усе про мотивацію. Х.: Вид. група «Основа», 2012. 216с.
19. Державний стандарт базової і повної середньої освіти (витяг) // Географія. 2004. № 3 (7). С. 1–8.
20. Дудугава М.Д. Коррекционная работа на уроках географии и истории во вспомогательной школе: Всесоюзные педчтения. М.: Педагогика, 1970. 247с.
21. Еременко И.Г. Олигофренопедагогика. К.: Вища школа, 1985. 328 с.
22. Еременко И.Г. Познавательные возможности учащихся вспомогательной школы. К., «Радянська школа», 1972. 253с.
23. Загальна методика навчання географії : Підручник [з грифом МОНМС України] /О.М.Топузов, В.М.Самойленко, Л.П.Вішнікіна. К.: ДНВП «Картографія», 2012. 512 с.
24. Зимняя И.А. Ключевые компетенции – новая парадигма результата современного образования //компетенциям в образовании: опыт

проектирования: сб. науч. тр. /Под ред. А.В.Хуторского. М.: Научно-внедренческое предприятие «ИНЭК», 2007. С. 33-44.

25. Работа с картой во вспомогательной школе / Специальная школа./ Зубрилин Ю.К. 1961. Вып. 1. 149с.

26. Капустин А.И. Наглядное обучение и проблема развития умственно отсталых учащихся в истории олигофренопедагогики // Дефектология. 1991. №2. С. 61-67.

27. Капустин А.И. Коррекционно-развивающие функции наглядности в обучении учащихся вспомогательных школ. М.: Прометей, 1990. 212 с.

28. Коррекционная роль обучения во вспомогательной школе. Под ред. Г.М.Дульнева. М., «Педагогика», 1971. 318с.

29. Кенуй М.Г. Быстрые статистические вычисления. Упрощенные методы оценивания и проверки: Справочник.; пер. с англ. и предисл. Д.А.Астринского. – М.: «Статистика», 1979. 69 с.

30. Липецкая Е.И. Использование дидактического приема сравнения на уроках географии во вспомогательной школе.– В сб.: «Ученые записки ЛГПИ им. Герцена». Т. 345. Л., 1969.С. 134 - 139

31. Липа В.А. Методические рекомендации по повышению эффективности использования картографических пособий во вспомогательной школе. – К.:, 1980. 238с.

32. Липа В.А. Картографическая наглядность в коррекционном обучении учащихся вспомогательной школы // Дефектология. – 1997, - № 2. С.28-36

33. Миронова С.П. Олігофренопедагогіка. Компактний навчальний курс: Навчальний посібник. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-подільський державний університет, редакційно-видавничий відділ, 2007. 204 с.

34. Особенности умственного развития учащихся вспомогательной школы / Под ред. Ж.И. Шиф. М., 1965. 263с.

35. Основи спеціальної дидактики /Під ред. І.Г.Єременка.– К.: Радянська школа, 1975. 212 с.
36. Обучение и воспитание детей во вспомогательной школе: Пособие для учителей и студентов дефектологических факультетов педагогических институтов» /Под ред. Воронковой В.В. – М.: Школа-Пресс, 1994.
37. Пакулова В.М., Кузнецова В.И. Методика преподавания природоведения: Учебник для студентов пед. ин-тов по спец. № 2121 «Педагогика и методика нач.обучения». –М.: Просвещение, 1990. 192 с.
38. Пороцкая Т.И. Методы преподавания географии во вспомогательной школе /Опыт учебно-вспомогательной работы во вспомогательной школе. – М.: Издательство АПН РСФСР, 1963. 352с.
39. Пороцкая Т.И. Лекции по методике преподавания географии во вспомогательной школе. – М.:Просвещение, 1970. 183с.
40. Пороцкая Т.И. Обучение географии во вспомогательной школе. – М.: Просвещение, 1977. 206с.
41. Програма з географії для 6-9 класів спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для розумово відсталих дітей (автори: Липа В.О., Одинченко Л.К.) Київ – 2009. 40 с.
42. Петрова В.Г. Практическая и умственная деятельность детей– олигофренов. - М., «Просвещение», 1968. 163с.
43. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии: В 2-х т. Т. 1 – М.: Педагогика, 1989. 488 с.
44. Синев В.Н., Капустин А.И.О коррекционной роли использования наглядности в старших классах вспомогательной школы. // Дефектология. – 1978. – №2. С. 42-48.
45. Синев В.Н., Стожок Л.С.Коррекционная работа на уроках географии и естествознания во вспомогательной школе: Метод.пособие – К.: Радянська школа, 1977. 88 с.

46. Синёв В.Н. Коррекция развития познавательных процессов у учащихся на уроках географии //Коррекционная роль обучения во вспомогательной школе //Под.ред.Г.М.Дульнева М.: Педагогика, 1971. 207с.
47. Синьов В.М., Матвеева М.П., Хохліна О.П. Психологія розумово відсталої дитини: Підручник. – К.: Знання, 2008. 359 с.
48. Синёв В.Н., Капустин А.И. О коррекционной роли использования образной наглядности в старших классах вспомогательной школы. // Дефектология. 1978. - № 2. С. 76 - 85
49. Синёв В.Н. Психологические вопросы коррекционной работы на уроках географии / Психологические проблемы коррекционной работы во вспомогательной школе.- М.: Педагогика, 1980. 235с.
50. Ставрoнський П.С. Психолого – педагогічна характеристика процесу засвоєння знань на уроках географії під час формування картознавчої компетенції учнів //Географія та основи економіки в школі. - №4, 2009.
51. Трегубова С.Г. Система завдань для вивчення географічних карт. - К.: Рад. школа, 1979. 147 с.
52. Ушакова И. П. Особенности отношения к учебной деятельности учеников младших классов вспомогательной школы: Учеб. пособие. -Л., 1979. 267с.

**КОДЕКС АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ
ЗДОБУВАЧА ВИЩОЇ ОСВІТИ ХЕРСОНЬСЬКОГО
ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

Я, Пасічна Тетяна Анатоліївна, учасник(ця) освітнього процесу Херсонського державного університету, **УСВІДОМЛЮЮ**, що академічна доброчесність – це фундаментальна етична цінність усієї академічної спільноти світу.

ЗАЯВЛЯЮ, що у своїй освітній і науковій діяльності **ЗОБОВ'ЯЗУЮСЯ**:

– дотримуватися:

- вимог законодавства України та внутрішніх нормативних документів університету, зокрема Статуту Університету;
- принципів та правил академічної доброчесності;
- нульової толерантності до академічного плагіату;
- моральних норм та правил етичної поведінки;
- толерантного ставлення до інших;
- дотримуватися високого рівня культури спілкування; надавати згоду на:
 - безпосередню перевірку курсових, кваліфікаційних робіт тощо на ознаки наявності академічного плагіату за допомогою спеціалізованих програмних продуктів;
 - оброблення, збереження й розміщення кваліфікаційних робіт у відкритому доступі в інституційному репозитарії;
 - використання робіт для перевірки на ознаки наявності академічного плагіату в інших роботах виключно з метою виявлення можливих ознак академічного плагіату;
 - самостійно виконувати навчальні завдання, завдання поточного й підсумкового контролю результатів навчання;
 - надавати достовірну інформацію щодо результатів власної навчальної (наукової, творчої) діяльності, використаних методик досліджень та джерел інформації;
 - не використовувати результати досліджень інших авторів без використання покликань на їхню роботу;
 - своєю діяльністю сприяти збереженню та примноженню традицій університету, формуванню його позитивного іміджу;
 - не чинити правопорушень і не сприяти їхньому скоєнню іншими особами;
 - підтримувати атмосферу довіри, взаємної відповідальності та співпраці в освітньому середовищі;
 - поважати честь, гідність та особисту недоторканність особи, незважаючи на її стать, вік, матеріальний стан, соціальне становище, расову належність, релігійні й політичні переконання;
 - не дискримінувати людей на підставі академічного статусу, а також за національною, расовою, статевою чи іншою належністю;
 - запобігати виникненню у своїй діяльності конфлікту інтересів, зокрема не використовувати службових і родинних зв'язків з метою отримання нечесної переваги в навчальній, науковій і трудовій діяльності;
 - не брати участі в будь-якій діяльності, пов'язаній із обманом, нечесністю, списуванням, фабрикацією;
 - не підроблювати документи;
 - не поширювати неправдиву та компрометуючу інформацію про інших здобувачів вищої освіти, викладачів і співробітників;
 - не отримувати і не пропонувати винагород за несправедливе отримання будь-яких переваг або здійснення впливу на зміну отриманої академічної оцінки;
 - не залякувати й не проявляти агресії та насильства проти інших, сексуальні домагання;
 - не завдавати шкоди матеріальним цінностям, матеріально-технічній базі університету та особистій власності інших студентів та/або працівників;
 - не використовувати без дозволу ректорату (деканату) символіки університету в заходах, не пов'язаних з діяльністю університету;
 - не здійснювати і не заохочувати будь-яких спроб, спрямованих на те, щоб за допомогою нечесних і негідних методів досягати власних корисних цілей;
 - не завдавати загрози власному здоров'ю або безпеці іншим студентам та/або працівникам.

УСВІДОМЛЮЮ, що відповідно до чинного законодавства у разі недотримання Кодексу академічної доброчесності буду нести академічну та/або інші види відповідальності й до мене можуть бути застосовані заходи дисциплінарного характеру за порушення принципів академічної доброчесності.

_____ (дата)

_____ (підпис)

_____ (ім'я, прізвище)

